

Arapov G'ayrat Namozovich

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

E-mail: arapov@tersu.uz

Tel: +998907468558

UDK: 801.82:81.181

YENGIL SANOATGA OID TERMINLARNING LEKSIKOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada yengil sanoatga oid terminlarning leksikografik xususiyatlari, ularning semantik tarkibi, so'z yasalishi va lug'atlardagi aks ettirilishi tahlil etilgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi yengil sanoat terminlarining monolingval va bilingval lug'atlardagi berilishi, tarjima va madaniy realiyalarni ifodalashdagi qiyinchiliklar ko'rib chiqilgan. Maqolada deskriptiv va chog'ishtirma metodlar asosida real misollar orqali terminlarning talqini va ularni leksikografik jihatdan to'g'ri aks ettirish zaruriyati asoslab berilgan.

Tayanch so'zlar: yengil sanoat, leksikografiya, bilingval lug'at, termin, o'zbek tili, semantik tuzilma, madaniy realiya.

Арапов Гайрат Намозович

Преподаватель Термезского государственного университета

Э-почта: arapov@tersu.uz

Тел: +998907468558

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация В данной статье анализируются лексикографические особенности терминов лёгкой промышленности, включая их семантическую структуру, словообразование и представление в словарях. Рассматривается, как термины лёгкой промышленности на английском и узбекском языках отражаются в однопольных и двупольных словарях, с акцентом на сложности перевода и отражения культурных реалий. На основе описательных и сравнительных методов обоснована необходимость точного и контекстуального лексикографического описания такой терминологии.

Ключевые слова: лёгкая промышленность, лексикография, двуязычный словарь, терминология, узбекский язык, семантическая структура, культурная специфика.

Arapov G'ayrat Namozovich

Teacher at Termez State University

E-mail: arapov@tersu.uz

Phone: +998907468558

LEXICOGRAPHIC FEATURES OF LIGHT INDUSTRY TERMS

Annotation: This article analyzes the lexicographic features of light industry terms, focusing on their semantic structure, word formation, and representation in dictionaries. It explores how English and Uzbek light industry terms appear in monolingual and bilingual lexicons, highlighting challenges related to translation and cultural realia. Using descriptive and comparative methods, the study justifies the need for accurate and context-based lexicographic treatment of such terminology.

Keywords: light industry, lexicography, bilingual dictionary, terminology, Uzbek language, semantic structure, cultural specificity.

Kirish.

Yengil sanoat – iqtisodiyotning muhim sohalaridan biri bo'lib, to'qimachilik, tikuvchilik, trikotaj, charm-poyabzal, gilamchilik va moda sanoati, qog'oz ishlab chiqarish va chinni fayans kabi tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Bu soha nafaqat ishlab chiqarish va texnologik jarayonlar bilan, balki milliy va mahalliy mahsulotlar xilma xilligi hamda xalqaro bozor talablari bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Shu sababli, ushbu sohaga oid terminologiya ham texnik, madaniy va kommunikativ xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Har bir tilda yengil sanoatga doir o'ziga xos atama va terminlar shakllangan bo'lib, ular o'z navbatida lug'at tuzuvchilardan mukammal bilim va ko'nikma hamda lingvokulturologik sezgirlikni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili.

V.P. Danilenko terminlarning tizimli tavsifi, ularning ierarxiyasi va sohaviy aloqalari haqida fundamental asoslarni ishlab chiqqan. Uning “Русская терминология. Опыт лингвистического описания” nomli risolasida “... terminlar sistematik shaklda o‘rganiladi” deb ta’kidlangan [5]. Bu tamoyildan kelib chiqib, yengil sanoat terminlarini tasniflashda ushbu risola metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

L.P. Krysin esa o‘z izlanishlarida zamonaviy leksikaga kirib kelayotgan o‘zlashmalar, neologizmlar, xalq orasida faol qo‘llaniladigan birliklar va ularning stilistik darajalarini tahlil qilgan. Uning “Иноязычные слова в современном русском языке” va “Словарь трудностей употребления слов” kabi lug‘atlari nafaqat turli sohalar leksikisining etimologik xususiyatlari haqida ma’lumot berish bilan birgalikda, yengil sanoat sohasiga oid xalqaro atamalarining ham rus tiliga o‘zlashuvi va ijtimoiy qabul qilinishini tahlil qilishda foydali manbalardan biri hisoblanadi [6].

Bugungi globallashuv sharoitida yengil sanoat termin va atamalarining mazmunini to‘g‘ri anglash va tarjima qilish, bu atamalarni soha mutaxassislari, tarjimonlar va o‘quvchilar uchun tushunarli shaklda izohlash — zamonaviy leksikografiyaning dolzarb vazifasiga aylanmoqda. Shu bois, ushbu maqola aynan yengil sanoat terminlarining leksikografik jihatlarini tahlil qilish, ularning semantik tuzilmasi va madaniy yuklamasini aniqlash, ikki tilli lug‘atlarda berilishdagi muammolarni ko‘rsatish va amaliy takliflar berishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolada deskriptiv, chog‘ishtirma va tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot uchun 300 dan ortiq termin tanlab olindi. Ular asosan ingliz tilidagi bir tilli lug‘atlar (Oxford, Merriam-Webster), ikki tilli ingliz–o‘zbek lug‘atlar, shuningdek, sohaga oid maxsus adabiyotlar asosida tahlil qilindi. Terminlarning yasalishi, semantik toifasi, tarjima uslubi, kontekstual misollar va vizual vositalar mavjudligi aniqlanib, ularning leksikografik tasviri baholandi.

Tahlillar va natijalar.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari yengil sanoat terminlarining leksikografik ifodalanishida bir qator muhim jihatlar va mavjud muammolarni aniqladi. Quyidagi asosiy jihatlar kuzatildi:

Yengil sanoatga oid aksariyat terminlar ko'p ma'noli bo'lib, ularning ma'nosi kontekstga qarab sezilarli darajada o'zgaradi. Masalan, ingliz tilidagi "cut" termini "kesmoq" degan asosiy ma'nodan tashqari "andaza bo'yicha shakllantirish", "kiyim fasoni", "tikuvchilikda kesilgan detal" kabi tarmoqli ma'nolarga ega. Xuddi shuningdek, "finish" so'zi to'qimachilikda "ishlov berish", "silliqlash", "yakuniy ko'rinish berish" ma'nolarida ishlatiladi. Afsuski, ko'pgina ingliz-o'zbek lug'atlarda bu ko'pma'nolilik inobatga olinmaydi va faqat eng umumiy ma'no bilan cheklaniladi. Bu esa tarjima jarayonida semantik noaniqliklarga olib keladi [1].

Ingliz, o'zbek va rus tillarida yengil sanoat leksikasining so'z yasaliishi nuqtai-nazardan tahlil qilish jarayonida aniqlandiki, chog'ishtirilayotgan tillarda ushbu sohaga oid so'z va iboralar quyidagicha so'z yasash usullari yordamida yaratiladi:

Morfologik usul;

Morfologik-sintaktik usul;

Leksik-semantik usul;

Leksik-sintaktik usul [2].

Ko'plab yengil sanoat atamaları o'zbek tilidagi lug'atlarda deskriptiv ifoda bilan berilgan. Masalan, *non-woven* termini "noto'qima mato", *ready-to-wear* — "tayyor kiyim" deb izohlanadi. Garchi bu tarjimalar semantik jihatdan mos bo'lsa-da, ular qisqa va aniq termin sifatida qo'llanilishi jihatidan o'zbek termin tizimida yetarli darajada kodifikatsiya qilinmagan. Bu holat o'zbek tilidagi soha atamalarining mustaqil va ixcham shaklda ishlatilishiga to'sqinlik qiladi [3].

O'zbek madaniyatiga xos bo'lgan *atlas*, *adras*, *beqasam*, *chopon* kabi tushunchalar yengil sanoat sohasida muhim konseptlar hisoblanadi. Biroq, ingliz tilidagi lug'atlarda bu terminlar juda kam uchraydi yoki ular faqat transliteratsiya qilingan holda, izohsiz keltiriladi. Masalan, *atlas* — "a type of satin" deb

umumlashtiriladi, lekin bu matning milliy konnotatsiyasi, ayollarga xos madaniy-belgili yuklamasi yoritilmaydi. Natijada tarjimada madaniy tafovutlar yo‘qoladi, bu esa lingvokulturologik muammolarni yuzaga keltiradi [2].

Yengil sanoatga oid terminlar ko‘pincha ko‘rish orqali anglash oson bo‘lgan, ya’ni vizual obrazga ega bo‘lgan birliklar hisoblanadi (masalan: *A-line skirt*, *pleated pants*, *embroidered collar*). Biroq, ko‘pchilik lug‘atlarda bu atamalar kontekstsiz, illyustratsiyasiz taqdim etiladi. Bu ayniqsa til o‘rganuvchilar, tarjimonlar, moda dizaynerlari uchun qiyinchilik tug‘diradi. Ilmiy lug‘atlarda har bir atama uchun amaliy qo‘llanish namunasi (korpusdan yoki matndagi misol) va tasviriyl yoki grafik ilova bo‘lishi tavsiya etiladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yengil sanoat terminlarining leksikografik aks ettirilishi har jihatdan — semantik, morfologik, stilistik va madaniy nuqtayi nazardan — chuqur va kompleks yondashuvni talab qiladi. Aks holda, tarjimada noaniqlik, kulturologik uzilish va pedagogik samarasizliklar yuzaga keladi [4].

O‘tkazilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, yengil sanoat terminlarining hozirgi leksikografik aks ettirilishi bir qator metodologik va amaliy muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Jumladan, terminlarning kontekstual, madaniy, semantik va stilistik xususiyatlari yetarli darajada e’tiborga olinmayapti. Ayniqsa, ikki tilli (bilingval) lug‘atlar mazkur jihatlar bo‘yicha sezilarli darajada kam yoritilgan.

Aksariyat yengil sanoatga oid terminlar o‘z ma’nosini faqat aniq berilgan matn yoki nutq kontekstida ochib beradi. Masalan, *drape*, *line*, *cut*, *bias* kabi so‘zlar har xil moda va dizayn matnlarida turlicha semantik yuklama oladi. Ammo lug‘atlarda ushbu kontekstda kelgan ma’nosi bilan bog‘liq tafovutlar ko‘pincha aks ettirilmaydi. Bu holat notug‘ri tarjimalar, ma’no torayishi yoki kengayishi, va eng muhimi – professional tildan chetlashishga olib keladi. Shuning uchun har bir termin kontekstda keltirilgan misol asosida izohlanishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz [5].

Yengil sanoat terminlari ko‘p hollarda madaniy realiyalar bilan uzviy bog‘liq. Masalan, *atlas*, *adras*, *kaltacha*, *do‘ppi* kabi o‘zbek madaniyatiga oid mato va kiyim nomlari ingliz tilidagi lug‘atlarda ko‘pincha izohsiz transliteratsiya qilingan holda beriladi. Bu esa madaniyatlararo tafovutlarni yoritishda samarasizlikka olib keladi. Bunday terminlarga lingvokulturologik sharh va analogik tushuntirish zarur. Masalan, *atlas* — “a traditional Uzbek glossy silk fabric with floral or striped designs, usually worn by women during celebrations” tarzida berilishi lozim [1].

Yengil sanoat terminlari orasida ko‘pma’noli birliklar keng tarqalgan. Ular bir vaqtning o‘zida texnik, estetik va muloqotdagi ma’nolarni o‘zida mujassamlashtiradi. *Pattern*, *finish*, *model* kabi terminlar har xil kontekstda turlicha talqin qilinadi. Biroq lug‘atlarda ushbu polisemik struktura aks ettirilmaydi yoki birgina umumlashtirilgan tarjima bilan cheklaniladi. Bundan tashqari, terminlar sinonimik qatori (masalan, *skirt – dress bottom – hemline*) ham yoritilmagan.

Moda, dizayn va mato ishlab chiqarish terminlari ko‘pincha neytral, sohaviy, publitsistik yoki poetik registrda bo‘lishi mumkin. *Runway*, *couture*, *fabric*, *look*, *statement piece* kabi terminlar stilistik jihatdan farqlanadi, biroq ko‘p hollarda bu farq lug‘atlarda ko‘rsatilmaydi. Stilistik markerlarsiz terminni to‘g‘ri talqin qilish — ayniqsa tarjimada — murakkablik tug‘diradi [5].

O‘zbek tilida yengil sanoat sohasida ishlatiladigan ko‘plab atamalar hozircha standartlashtirilmagan, ularning ishlatilishi bir xillikdan yiroq. Masalan, *non-woven fabric* uchun ba’zan “to‘qilmagan mato”, ba’zida esa “matosimon to‘r” deb turlicha ifoda beriladi. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun lug‘atlarda bir xillik, terminologik maqom, normativ shakl ko‘rsatib berilishi lozim [2].

Yengil sanoatga oid ko‘plab terminlar tasviriyl ifoda vositalariga asoslangan bo‘lib, ularni tushunishda illyustratsiya, sxema, model, yoki kamida ta’riflanadigan tasviriyl misol kerak bo‘ladi. Shuningdek, ayrim atamalar — ayniqsa o‘zlashmalar — o‘z kelib chiqishiga ko‘ra etimologik izohga ham muhtoj. Bu nafaqat tarjima

jarayonini yengillashtiradi, balki til o'rganuvchilar uchun didaktik foyda keltiradi [6].

Yengil sanoat terminlarini zamonaviy leksikografiyada aks ettirishda kompleks va tizimli yondashuv zarur. Xususan, har bir termin kontekstual qo'llanish namunasi bilan boyitilishi, madaniy realiyalar lingvokulturologik sharhlar orqali izohlanishi, ko'pma'noli birliklar semantik jihatdan strukturalashtirilishi lozim. Shuningdek, atamalarning stilistik registri — rasmiy, sohaviy yoki publitsistik kontekstdagi ishlatilish darajasi — alohida ko'rsatilmog'i zarur. Terminlarning tushunilishini yengillashtirish va ularni amaliy qo'llash imkonini kengaytirish maqsadida vizual materiallar (tasvir, grafik, foto) va etimologik izohlarning kiritilishi ham zamonaviy lug'atchilik uchun muhim mezon hisoblanadi.

Xulosa.

Yengil sanoat terminologiyasi leksikografik tahlil nuqtai nazaridan murakkab va ko'p qatlamli tizim bo'lib, u texnik, madaniy va tijorat sohalarining o'zaro integratsiyasini o'zida mujassamlashtiradi. Bunday terminlar nafaqat ishlab chiqarish va texnologik jarayonlarni, balki estetik tushunchalar, madaniy realiyalar va xalqaro kommunikatsion diskursni ham aks ettiradi. Shuning uchun ular bilan ishlashda oddiy lug'aviy tarjimadan ko'ra, keng ko'lamli lingvistik, madaniy va funktsional yondashuv zarur bo'ladi.

Terminlarning lug'atlardagi to'g'ri va kontekstual ifodalanishi — ularning semantik aniqligi, stilistik tafovutlari, qo'llanish registri, madaniy yuklamasi va tarjima variantlarini chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Ayniqsa, ikki tilli (ingliz–o'zbek) lug'atlar uchun bu terminlar faqatgina tarjima bilan emas, balki lingvokulturologik sharhlar, etimologik izohlar, vizual qo'llanmalar va kontekstual misollar bilan boyitilishi kerak. Shuningdek, bunday yondashuv nafaqat tarjima amaliyotining sifatini oshirishga, balki chet tillarni o'rgatishda metodik samaradorlikni ta'minlashga, o'zbek tilidagi terminlar tizimini mustahkamlashga va madaniyatlararo muloqotni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yengil sanoat sohasida o'quv qo'llanmalari, sohaga oid materiallar va o'quv

resurslarini tayyorlashda ushbu terminlarning standartlashtirilgan, izohlangan va kontekstual yoritilgan shakllari juda zarur.

Ushbu maqolada ilgari surilgan ilmiy yondashuvlar, nazariy asoslar va tahliliy natijalar kelajakda ingliz–o‘zbek terminologik lug‘atini yaratish, uni tizimlashtirish va zamonaviy leksikografik tamoyillarga asoslangan holda ishlab chiqish uchun muhim metodologik va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu maqola yengil sanoatga oid leksik birliklarni lingvistik, madaniy va kommunikativ jihatdan chuqur tahlil qilish yo‘nalishida yangi izlanishlarga zamin yaratadi.

Adabiyotlar

1. A‘zamov M.S. Inglizcha-o‘zbekcha to‘qimachilik va yengil sanoat terminlarining struktur-semantik tahlili: Filol. fanl. bo‘yicha falsafa dokt. diss. avtoref. – Andijon, 2022. – 60 b.

2. Axmedov O.S. Ingliz va o‘zbek tillarida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari: Filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2016. – 256 b.

3. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. 10th ed. Oxford University Press, 2020. – 516 p.

4. Sarkar A. K. Fairchild Books Dictionary Of Textiles. – Bloomsbury Publishing USA, 2023. – 234 p.

5. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 248 с.

6. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 944 с.